

Проф. др Слободан Бјелица

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Белешке Васе Ешкићевића из Првог светског рата

Сажетак: Знаменита личност наше културне историје, Васа Ешкићевић, рођени Ирижанин и једини Србин који је сликарство дипломирао на Императорској ликовној академији у Петрограду, Први светски рат је провео као ратни сликар Прве армије Српске војске. Осим мноштва вредних уметничких дела, Васа Ешкићевић је оставио и свој ратни дневник, као још једно драгоценост сведочанство о српском страдању у Првом светском рату. Ешкићевићев дневник ни након безмало стотину година од завршетка Првог светског рата није објављен у виду монографије, али су неки његови делови били публиковани у међуратној новосадској штампи, још за живота његовог аутора. Овом приликом представљамо стручној јавности вредне забелешке Васе Ешкићевића из 1915. године.

Кључне речи: Васа Ешкићевић, Први светски рат, Србија

Уметнички опус Васе Ешкићевића (1867-1933) много је познатији од оног литерарног, а његови написи још увек углавном почивају међу архивским списима. Ешкићевићеве слике са мотивима из Великог рата данас чувају Галерија Матице српске, Народни музеј, Војни музеј, али и бројни приватни колекционари. Таленат за сликање Ешкићевић је показао још у родном Иригу, а усавршавао га је у Бечу, односно Петрограду, где је завршио чувену Императорску академију уметности. Уметничку каријеру коју је градио у Русији напустио је на вест да је избио Први светски рат, који је Ешкићевић, као добровољац, провео у српској војничкој униформи. Прве две ратне године провео је у саставу Руског инжињерског одреда, у чијем саставу се повлачио до Скадра. Одатле је отпутовао на шестомесечни боравак у Рим, да би се јуна 1916. године нашао на Крфу, именован за ратног сликара Штаба Прве армије Српске војске. По

ослобођењу, Васа Ешкићевић се населио у Новом Саду, где се својим уметничким занатом бавио све до смрти.¹

Успомене Васе Ешкићевића из Првог светског рата излазиле су као фељтон, прво у *Србадији*, а потом, у двадесетак наставака, 1925. и 1926. године у новосадском листу *Северна Србија*, коме је у заглављу стајало „Орган Срба Националиста“. *Северну Србију* је издавала Српска национална омладина (СРНАО), организација која је под неформалним окриљем Пашићеве Народне радикалне странке основана у Београду крајем 1922. године. Наступала је под паролом „Велика Србија – од Јадрана до Тимока, од Солуна до Триглава“, била је организована на полувојном принципу и служила је властима за обрачуна са организацијама сличног профила – пре свега са Организацијом југословенских националиста (ОРЈУН-ом), као и са комунистима. Негде од половине 1923. године почела је да се масовно шири по унутрашњости земље, посебно у Војводини где је било формирано више одбора него у свим осталим крајевима заједно. СРНАО је на ту покрајину гледала као на главно поље своје активности због њеног националног састава, као и због јаке организованости ОРЈУН-е, која је била уско везана за личност Светозара Прибићевића. Оснивачка скупштина СРНАО у Новом Саду је одржана јуна 1923. године, а кроз неколико месеци су СРНАО-вци са задовољством констатовали да су освојили целу „Северну Србију“. Међутим, насилне методе које су СРНАО-вци примењивали, како према мањинама тако и према оним Србима који су прихватили идеологију југословенства, временом су им умањиле подршку. Након парламентарних избора 1925. године, када је од радикалског режима искоришћена за обрачуна са политичким противницима, СРНАО се маргинализује и полако нестаје са јавне сцене.²

Будући да је Васа Ешкићевић био члан и функционер новосадског одбора СРНАО, не чуди то што су његове успомене објављене управо у гласилима те организације. Иако је фељтон објављиван под насловом „Из мог ратног дневника“, стил, па и поједини коришћени изрази упућују да је реч о мемоарском штиву, писаном после рата, за које је Ешкићевић свакако као основу користио своје дневничке белешке. Читалац Ешкићевићевих успомена уочиће два општа утиска која је ратни сликар стекао приликом „голготе Србије“: са једне стране, дивљење према пожртвовању и херојству обичног српског војника и цивила те, са друге стране, гнушање над негативним

---

¹ Гордана Буловић, *Васа Ешкићевић*, у: „Немојте нас заборавити“ (каталог изложбе), Београд, 2014.

² Слободан Бјелица, *Радикали у Војводини 1919-1929.*, Београд, 2005, 19-20.

појавама које је уочавао код појединих припадника српске друштвене елите, па и државне организације Краљевине Србије у целини. Ипак, као одани монархиста, Ешкићевић о краљу Петру и регенту Александру пише у суперлативима, а интересантне су и његове опсервације о савезницима и противницима Србије у Првом светском рату: Русима, Црногорцима, Немцима, Аустроугарима, Бугарима итд. У наставку ћемо представити најзанимљивије одломке из овог вредног историјског извора.

Легендарно повлачење српске војске – Крушевац, Јанкова Клисура, Блаце³

У Крушевцу сам тек видео прави хаос и слом! Ту дознам да је услед борбе код Трстеника жељезничка веза са Краљевом прекинута, и да се према томе са својим руским одредом не могу ни састати.

На станици стотине вагона са локомотивама стоје нагомилани и разбацани по шинама. Ту је и дворски воз, који је донде дошао, и даље не може.

На обали крај Мораве неколико стотина топова наших и непријатељских које смо заробили, као и читаве гомиле муниционих кара леже ту на земљи без икаквог реда. Ту су и тринаест наших руских топова, које смо из Русије пре двадесет дана добили, па им успут на Дунаву Бугари затвараче повадили и у Дунав побацали.

Од познаника, артиљеријских официра одзнам, да су канали код већине тих топова, и код наших, и аустријских, услед многог пуцања већ тако искварени, да су постали готово неупотребљиви.

Варош је била препуна војске и избеглица, све оне младиће и многобројну ситну децу коју сам у Ћуприји виђао, била су овде са другом децом, која су из других крајева и другим правцем овамо дошла.

Крушевац је личио на неки огроман, необичан вашар, где су се сви могући предмети будзашто куповали и продавали.

Кафане и јавне зграде препуне војске и избеглица. Сви могући начелници, директори банака и пошта са женама и ситном, или одраслом децом, све се то овде

---

³ Северна Србија, 4/6.9.1925.

збило, јер је ово главни и једини правац повлачења кроз Јанкову клисуру и даље у – неизвесност!...

Пошто нигде нисам могао наћи преноћишта, а време је било доста суморно и хладно, особито ноћу, то преноћим на клупи у једној бакалници, заједно са једним другим официром, који је био лакше рањен.

Сутра дан 25-ог октобра прокрстарим целу варош, не били нашао кога од познаника, са киме би се могао даље кренути.

Пошто се Немци синоћ нису појавили, то ће по извештају наших заштитних одреда вечерас покушати да уђу у варош.

Услед тога, договорим се са поручником Кораћем, да са његовим минерним одредом пођем још вечерас за Јанкову Клисуру.

Нове јединице и коморе све куљају преко моста, а друге, јучерашње дижу шаторе и продужују пут.

На станици још већи хаос него јуче. Војници, по наређењу избацују из вагона хиљаде цакова с брашном, десетине хиљада нових војничких цокула, енглеских топлих вунених кошуља, које су промућурни интенданци држали у магацинима, док се јадна војска борила гладна, гола и боса са многобројним непријатељем, и месецима на цичи и зими ноћивала без топлих кошуља и шињела под ведрим небом.

Стотине дењкова, војничких гаћа и кошуља избацује се сада из вагона, да све то светина и војска разграби, само да непријатељу не падне у шаке.

Настаје међусобно отимање и гушање око појединих предмета.

Жене, а нарочито циганке вуку све што им у шаке дође.

Цигани натоварили по неколико цакова с брашном у кола, а мршаво кљусе исплазило језик па ни с места да макне. Пуцају ребра под ударцима мотке и жарача, али јадно кљусе не може ни корак напред.

Са ове гомиле снабдевају се грађани и војници па и по неки официр у поцепаном шињелу и цокулама.

Улаз непријатеља у варош очекује се сваки час, и сви се журе да се овај „еспап“, ова тако строго и брижљиво чувана и очувана државна имовина што пре „распрода“.

У једном отвореном дворском салон-вагону крај отвореног прозора седи стари Краљ Петар, тужан и замишљен... Наслонио се на једну руку, и са очима пуних суза посматра овај хаос, и невиђен почетак слома једног херојског народа коме је он Краљ...

Легендарно повлачење српске војске – Крушевац, Јанкова Клисура, Блаце⁴

Народ га изненада опази, и као бујица полети вагону, дизајући капе у вис и кличући: „Живео Краљ!...“

Прогурам се и ја што ближе, *да га и ја што боље видим, ја, који сам га као и ова светина стотине пута виђао, и у његовој непосредној близини бивао*, почев од кржаве Дрине, Колубаре, па све до Торлака и Моравске долине, куда је он као стара орлушина прелетао од једног положаја до другог, и под пакленом непријатељском топовском и пушћаном ватром соколио своје шумадијске витезове. И ето сада, осетио сам инстинктивно, као и сва непрегледна маса потребу да му се приближим, да га својим присуством, у овим тешким и најстрашнијим тренуцима у нашој историји сви уверимо, да смо уз њега... да ћемо за њим поћи, па ма куда било, и да га нећемо оставити, него, ако суђено буде заједно са њиме испити чашу до дна, - *а стари легендарни краљ, тај несаломљиви џин и понос наше нације* диже се са места, па се обрати народу и војницима са овим историјским речима: „Небојте се браћо и децо моја, даће Бог, па ће све добро бити! Нападнути смо са три стране, али нисмо остављени од наших великих савезника. Ми се морамо повлачити да би изабрали згодније и подесније место, на коме ћемо се осветити нашим непријатељима. Где ће то бити јунаци моји, то ће време и прилике показати, али једно знајте и запамтите, *да нам је Србија и отаџбина свугде и на сваком месту, где год се поносно вије и лепрша наш горди Српски барјак*, под којим сте као лавови светили и осветили Косово и Сливницу, и под којим ћемо, ако Бог да не само ослободити подјармљени део наше Отаџбине, него раскинути ропске ланце и нашој осталој потлаченој браћи, и остварити вековни сан наше нације, јер је наше дело свето, а Бог и правда су на нашој страни!...“

---

⁴ Северна Србија, 5/13.9.1925.

Урнебесним: „Живео Краљ!“ одговорио је сакупљени народ и војска на ове пророчанске речи, и нису престали све док Краљ није сео у аутомобил, и кренуо у варош одушевљено поздрављан од свога народа.

Легендарно повлачење српске војске – Крушевац, Јанкова Клисура, Блаце⁵

Око три сата, састанем се се мојим познаником још из петровградског ђаковања – Филип Филіповићем професором, који је професуру већ поодавно обесио о клин, па се латио, - рентабилнијег посла и постао коловођа београдских социјалиста, а доцније комуниста, са још неколико својих једномишљеника, који су се овде око косовског споменика окупили, да ту, на овом светом месту дочекају и поздраве непријатеља, када уђе у Крушевац.

И као ђак и случајни друг у Петрограду, тај ми је човек увек био несимпатичан и готово одвратан, а најодвратнији ми је био сада, када ми је на мој предлог да заједно и у друштву пођемо онамо куда и сви остали иду и одоше, равнодушно и са неком злурадошћу одговорио: „Ја нећу даље одавде, ми смо социјалисте и остаћемо, да дочекамо Немце, који ће око пет или шест сати бити већ овде“.

Нисам му рекао ни речи, само сам га презриво погледао и без „збогом“ пођем са једном тешком батеријом, која је у том тренутку мимо нас пролазила...

Судбина дакле Србије, судбина своје славне, али и напаћене отаџбине, судбина његове браће, - ових витезова, који од Косова задивљују свет својим легендарним јунаштвом, - није код овог социјалистичко-комунистичког дроњка изазвало ни капљу сажалења, туге и бола, што се руши оно, што је крвљу и сузама стварано кроз читаво једно столеће. И само ова тајанствена неизвесност, овај свечани тренутак у коме се почиње писати нова страница светске историје, - уздржало ме је, да се са овом штеточином, овом друштвеном гангреном нисам другојачије растао.

Легендарно повлачење српске војске – Блаце, Куршумлија, Преполац, Приштина, Косово⁶

---

⁵ Северна Србија, 6/20. 9. 1925.

Кога све ту није било на овом тешком и непролазном путу! Еlegantних госпођица и госпођа, директора и началника разних Министарстава, Банака и Пошта, неки на коњима, но већина пешке гацајући по блату као и сви остали. Све се овде измешало и изједначило, лаковане ципеле и колубарски опанци.

По неки трећепозивац води малог унука за руку, или га носи на рукама, када малишан сустане.

И што дубље у клисуру улазимо, пут све закрченији... Све више поломљених и остављених кола, све више липсалих коња, и све више побацианих сандука са муницијом.

Тешко ми је било све то гледати својим рођеним очима, те сам почео да их гурам с пута у реку и провалију, само да их непријатељ не види, али што дубље у Клисуру, тих је сандука било све више и више, да нам је најпосле све то постало нешто најобичније, поред чега смо сви ми, и ако с болом у души, ипак готово равнодушно пролазили и ишли даље.

Легендарно повлачење српске војске – Блаце, Куршумлија, Преполоц, Приштина, Косово⁷

Чудио сам се зашто наше власти нису искористиле оних двадесет-тридесет хиљада заробљених Аустро-маџарских војника, који су још у августу, пред велику непријатељску офанзиву били одмах из Ниша и других места, где су логоровали повучени у дубоку позадину, и пре десет-петнајст дана већ отуда пре нас прошли, и даље спроведени?

Зар они нису могли очистити ову клисуру, овај највећи и најважнији пут за повлачење? Та да су шакама свлачили ово густо блато у провалију а не лопатама, па би цела клисура била очишћена, и не би милиони државни били упропашћени и сарањени у њој. Војници пешаци, њих по десет – петнајст застоју па помажу својим друговима коморцијама, само да извуку кола из глиба. То исто чине и избеглице, грађани мушко и

---

⁶ Северна Србија, 7/27.9.1925.

⁷ Северна Србија, 8/4.10.1925.

женско, без разлике на свој друштвени положај, јер су сви они инстинктивно осећали, да је ово заједничка национална несрећа, па се сваки трудио да помогне колико може.

Војници, а нарочито коморције скидају и помињу све становнике небесне заједно са „ћелавим враћом“ и „ферчом“ али ипак иду напред, јер гвоздена војничка дисциплина, какве нема ни у једној европској војсци, и поред свег трогодишњег тешког и крвавог ратовања – још није попустила.

Куршумлија, Преполац, Приштина, Косово, Призрен⁸

Поред нас иду и многи аустро-мађарски заробљеници, већином Чеси и једно три до четири стотине немачких војника из Макензенове армије у својим црним чаковима са шиљком на врху.

Шињела, разуме се, није имао ни један на себи, јер су им наши војници одмах поскидали, чим су их заробили у моравској долини, услед чега су многи били огрнути старим пољавама, искрпљеним покровцем, или обичним војничким шаторским крилом, и тако са нама заједно ишли, гурали заглибљене велике топове као и сви остали, без да их је ко на то приморавао.

Многи наши људи, нарочито интелигенција, који су знали немачки, разговарали су са њима о свему и свачему, давали им хране колико год им је то било могуће, јер у њима нису више гледали непријатеља, него човека и војника, који је само дужност своју вршио, без и једне пљачке или насиља над мирним становништвом, бар код нас не, као што су то аустро-маџарске и бугарске лопуже и положаре чиниле.

У страховитим и крвавим борбама при одбрани Београда, српска је војска немилосрдно косила својом страшном плотунском ватром густе немачке колоне, које су од дунавске обале, па кроз дорђолске улице надирали у правцу позоришта, двора и Славије.

Са истом огорченошћу као и на Дорђолу, нарочито око „Кланице“, српски је војник кидисавао на Немце код сваког ћошета, код сваког капицика, као и иза сваке гомиле цигаља од порушених и спаљених кућа, бранећи своју престоницу, али немачког војника и Немце у опште некако – није мрзео!

---

⁸ Северна Србија, 9/11.10.1925.

Сасвим је другојачије гледао на „Швабе и Маџаре“ које је просто презирао! И та мржња не потиче само од окупације и анексије Босне и Херцеговине, она је много старија...

...

Далеко негде у десно од нас чује се још од самог јутра слаба топовска ватра, а коморције зацакале и претресају политичка питања са таквим ауторитетом, као да је сваки од њих, бар по три године провео у бечком Терезијануму!

Па када још поред нас прође у поабаном аутомобилу руски посланик у Софији Књаз Трубецкој, који је непрестано уверавао Српску Владу и савезнике, да нас Бугари неће напасти – а они нас ипак мучки и без објаве рата – нападоше, коморције као по команди осуше „паљбу“ на њега, и његову дипломатску способност.

Једна група младића од својих петнајст, шестнајест и седамнајест година, иду такођер са нама, и сваки носи по две, три па и четири пушке преко рамена, и са највећом пажњом слушају своје старије ратне другове, који су на Шуматовцу, Делиграду и Ђунису у српско-турском рату били кадровци, па су и онда без сумње исто овако претресали сва могућа политичка и државна питања, резоновали сваки на свој начин, гунђали, и – без роптања као и сада ишли напред...

Ови младићи, којих је било преко двадесет хиљада, и који су одмах, чим је почела непријатељска офанзива – повлачени у дубоку позадину, да би се тако сачувала млада народна снага, имали су задатак, да што више пушака собом понесу, - да се нађу ако устребају. Многи од њих једва су корачали од умора, слабе и недовољне хране, а нарочито рана на петама, које су услед дугог пешачења по оштрој и мокрој калдрми задобили.

Преполац, Приштина, Косово, Призрен⁹

После вечере моји сапутници, којих је било из разних јединица, округа, срезова и села, почеше причати сваки по нешто занимљиво из свога одреда, и за време повлачења.

---

⁹ Северна Србија, 10/18.10.1925.

И што је најзанимљивије, код свију њих владало је дубоко уверење да се не би морало одступати, само да смо имали велике тешке топове, који би се са немачком артиљеријом могли мерити, а са пешадијом њиховом, и ако многобројном, лако би се изашло на крај.

Гвоздена немачка дисциплина није им инпоновала, јер је била, по њиховом мишљењу – мирнодобска, коју је разбијао и рушио хладнокрвни и неустрашиви српски војник са својом прецизном пушчаном и топовском ватром, са којом је он косио читаве немачке колоне, и стварао забуну и неред код њих.

Тако смо, претресајући сва могућа политичка и војничка питања, - догурали готово до поноћи, а онда сви полегаше један поред другог на прострту сламу и брзо заспаше.

И ако уморан од тешког пешачења по каљавом и изривеном путу, ја нисам могао ока склопити, него сам готово целу ноћ крај ватре преседео и мислио о овим великим и судбоносним догађајима, у којима се дефинитивно решава судбина српског народа и српске расе.

Никада још у нашој историји нисмо преживљавали овако тешке дане као сада, а у исто време необјашњива нека вера у сретан исход и тријумф наше нације неоствља код нас ни једног ни за тренутак и ако конач, о коме виси наша судбина, сваким даном постаје све тањи и тањи...

Подујево, Приштина, Косово, Призрен¹⁰

Полазећи из Куршумлије 28 октобра, мени се уз пут придружи један дечко од својих дванаест година, по имену Трајче, који је, кад му је мајка умрла, оставио своје родно место Тетово, па са оцем у Београд дошао, и тамо живео, све док није почео овај велики светски рат, који је и његовог тату уврстио у неки прекобројни пук једне комбиноване дивизије.

У коме је он пуку или дивизији, то ни он сам не зна, али верује да ће га међу оволиким српским војницима ипак наћи па ма га по целом свету тражио!

---

¹⁰ Северна Србија, 11/25.10.1925.

И са том детињом вером, он се ето кренуо на далеки пут без игде ичега.

Коморције су га храниле уз пут, а он је весело трчкарао око њих и запиткивао, да ли познају његовог тату, и да ли знају где је он сада?...

На његову молбу ја му дам торбу у којој је била једна проја и пет-шест конзерви да ми понесе. Пут каљав и клизав, а он весео иде поред мене, па ми прича како је читао Рожданик, и да му у Рожданику пише, да ће видети многе земље и градове!

Бога ми Трајче, рекох му, - сви су изгледи да ти је овога пута Рожданик преко обичаја погодио, па не само теби, него и мени, иако у њега никада ни завирио нисам!

Подујево, Приштина, Косово, Призрен¹¹

У први сумрак стигосмо у село Субовац, и нас петорица одседнемо код једне доста имућне Банаћанке, којој је муж у нашој војсци.

Војници одмах преплавише цело село, тражећи намирница, а по највише пројног, или кукурузњег брашна, које се још једино и могло добити у овим сиромашним крајевима.

Око села куд год се погледа, гору велике ватре, а пламен се диже по неколико метара у висину.

Наша добра Банаћанка донесе нам млека и пројног брашна, те ми одмах скувасмо качамак и вечерасмо. За време вечере, причала нам је, како је са мужем дошла у ове крајеве, и готово будзашто купила ово лепо имање од једног Арнаутина, који се одмах у Азију одселио, чим је после дванаесте године – „друга настала судија...!“

Оставио је сасвим равнодушно своје село, у коме се родио и детињство провео, оставио је гробове својих прадедова; и отишао за Исламом у бели свет, да кука и пропада у славу Алахову...

Подујево, Приштина, Косово, Призрен¹²

---

¹¹ Северна Србија, 12/1.11.1925.

Осим овог Арнаутина, одселило се још много њих, бојећи се српске освете, искусуривања историјског дуга, који се је за минулих пет векова и сувише нагомилао.

Али човечно поступање српске војске и српских власти према њима, чим су ослободили и посели ове класичне српске крајеве, многе је изненадило, охрабрило и обрадовало, нарочито оне исправније и честитије муслимане, те и даље остадоше на своме огњишту. До неко доба ноћи провели смо тако у разговору крај ватре, јер на спавање и одмор нико није ни помишљао, а како и да помишља код свесног сазнања, да се, у присуству нашем руши нешто велико, - зидано и сазидано кроз читаво једно столеће, на костима најрицарскијег и најхрабријег народа на кугли земљиној, и заливано морем суза и крви најлепших синова наше расе...

Подујево, Приштина, Косово, Призрен¹³

Сутра дан, чим је свануло, одем у Врховну Команду да се известим где је мој одред, који се из Ћуприје у Краљево повукао, и са којим сам рачунао, да ћу се бар овде састати.

На моје велико изненађење, један ми пуковник, који врло нецензурном љубазношћу помену Русе, - опором и набусито рече да су они још у Краљево разрешени војне дужности и да су преко Бабуне већ отишли у Битољ, одакле ће у Солун, и даље морем у Русију.

Ја сам пуковника потпуно разумео, јер су многи виши официри и политичари били јако озлојеђени на Русију, а нарочито на њену дипломатију, која је због своје наивности и необавештености и била највећи виновник наше катастрофе.

Особито су мрзели књаза Трубецког, руског посланика у Софији, кога су сматрали за обичну дипломатску наивчину и будалу.

Подујево, Приштина, Косово, Призрен¹⁴

---

¹² Северна Србија, 13/ 8.11.1925.

¹³ Северна Србија, 14/15.11.1925.

¹⁴ Северна Србија, 15/22.11.1925.

У тој нади и очекивању нечега, ја се решим да останем још дан-два у Приштини, док се ситуација мало не разбистри, пошто је и врховна команда, па и стари Краљ још овде.

И ако је хладно време, ипак су све улице биле пуне света и војске, нарочито „Корзо“, који је одмах до Ућумата и „покривене чаршије“.

Кога све ту није било! Елегантне даме, из најбољих и најотменијих београдских кругова, помешане са разним министрима, начелницима кабинета, директорима банака, и осталих, свих могућих државних установа.

...

Овде сам први пут видео и прослављеног Српског војсковођу, Војводу Степу, команданта друге Армије са којом је он, у крвавој битци на Церу и Шапцу, још у почетку овог великог светског рата, страшно осакатио, и премлатио многобројну и одморну аустромацарску војску, за коју је и војводски чин добио.

Овде је и стари Орао, легендарни Краљ Петар, који са Престолонаследником Александром, по неколико пута дневно пролазио аутомобилом, не само кроз главне, него и споредне Приштинске улице, соколећи свој народ и војску, која га одушевљено поздравља.

Приштина, Косово, Призрен¹⁵

Трећег новембра, присуствовао сам и стрељању тројице војника из Тимочке Дивизије. Војници су били Власи, хтели су да опљачкају једну породицу у Приштини, која их је примила на конак. На њихово запомагање, долетоше са улице неколико жандарма, па их вежу и отерају у команду места, а ова их одмах преда војном суду.

Око три сата после подне довели су их везане на три фијакера до изнад вароши на одређено место, где су и три раке већ биле ископане.

Чим су стигли, жандарми су их скинули са кола, и сваки је мирно ушао у свој гроб, где су их одмах привезали за већ усађени колац. Изгледали су, као каква

---

¹⁵ Северна Србија, 16/29.11.1925.

деформисана људска створења, изглед типичних злочинаца, који нажалост још нису искорењени у Вељковој постојбини.

Један судски официр прочитао им је смртну пресуду, после чега их је свештеник исповедио, и благословио, са неколико утешних речи.

И док су им жандарми везивали очи, пред сваког од њих стала су по три жандарма, са напереним пушкама, које на дани знак официра плануше, и тиме завршише овај непријатни, али нажалост неизбежни чин.

После исповести, и целивања крста, свештеник је сваког по нешто питао, и њихове одговоре – последње речи и жеље на растанку са животом бележио у своју књижицу.

Шта ли су му говорили у последњем тренутку? Да ли је то био опроштај са остављеном женом и децом, опроштај са старим родитељима, или позно кајање...?

И док је многобројна светина коментарисала цео тај догађај, сваки на свој начин, лоопате су већ утапкавале загрнуту земљу над њиховим хумкама.

Приштина, Косово, Призрен¹⁶

Пошто смо целу ноћ тако поред ватре продремали, ми се, чим је почело свитати, опростисмо са домаћином и његовим укућанима, па кренемо за Штимље преко Косова равна... Уз пут сретамо пале коње, волове и људе, у разним позама. Људи, све Арнаути оковани у гвожђе, леже побијени на целом путу, из чега се види, да су сви они били окорели зликовци, пљачкаши, или аустријски шпијуни, па се жандармима, без сумње досадило да их даље прате и спроводе по овом снегу и лапавици, те „случајно“ окинули обараче на брзометкама, те тако ослободили и себе и ове зликовце од излишног „штрапаца“, после кога би и тако наступио један те исти финал...

Призрен, Љум Кула, Баковица¹⁷

---

¹⁶ Северна Србија, 17/6.12.1925.

¹⁷ Северна Србија, 18/13.12.1925.

Небо се мало разведрило, а кроз каљаве и излокане улице пролазе у мањим и већим групама заробљени Бугари у поцепаном оделу и опанцима, огрнути неким шареним поњавицама, покровчићима, и искрпљеним шаторским крилима.

Изгледају као прави мајмуни, са типичним монголским њушкама и јако развијеним јабучицама, - типови окорелих зликоваца у слободи, и бедних кукавица у ропству.

Осим њих, било је овде и неколико стотина њихових – случајних савезника, Немаца и Аустромађара, и сви они кренуше заједно с нама за Призрен, гурајући и извлачећи готово после свака два-три километра наше заглибљене топове и многобројне теретне аутомобиле, који су са комором закрчили цео пут до Призрена.

Око четири сата обиђе нас на свом аутомобилу стари Краљ Петар, који је са неколико официра готово последњи оставио Приштину, која је већ у непријатељским рукама...

Призрен, Љум Кула, Ђаковица¹⁸

Око подне одем у начелство, пред којим је стојало неколико стотина војника избеглица, који су чекали да „дођу на ред“. Од једног војника, који је био, као и многи од нас без своје јединице, - дознам, да је неком промућурном полицијском писару пало на памет, да визири пасоше свима онима, који путују преко Црне Горе, јер их иначе могу црногорске власти на граници задржати и не пустити у Црну Гору!

Када сам то чуо брзо се прогурам у ходник, где су се већ готово гушали разни директори банака и остали представници позадине, ко ће пре да дође до оног чаробног стола иза преграде, за којим седе четири полицијска писара, и озбиљно ударају штамбиље испод написаног: „Виђен за Црну Гору и даље“.

Овај непромишљени бирократизам толико ме је изненадио, нарочито када се сакупљена маса почела бунити „што господа и овде имају првенство“ – да сам узвикнуо сакупљеном народу: „Немојте браћо чекати, зар не видите да је њих свега четворица који визирирају, а нас преко двадесет хиљада! Та када би Сингеровом машином визирирали и потписивали пасоше, требало би им петнаест дана времена, а ми већ сутра морамо

---

¹⁸ Северна Србија, 20/27.12.1925.

оставити Призрен, јер се непријатељ приближује, а што је најглавније, о каквим црногорским властима не може бити ни говора пошто се и они, као и ми повлаче пред непријатељем!“

У маси настаде тајац, па онда живо комешање. Једни се почеше смејати, а други почастеше промућурне писаре епитетима, мало тежег калибра, па се разиђоше сваки на своју страну.

Призрен, Љум Кула, Ђаковица¹⁹

Када смо већ изашли иза вароши, где смо се сви измешали и слили у једну велику колону, - опазим на једној висоравни крај пута око стотину старијих војника, који су ћутећи гледали у правцу Призрена, не говорећи ни једне речи.

После неколико тренутака ови стари, и у крвавим борбама прекаљени ратници, поскидаше своје већ изношене шајкаче и шубаре, па се почеше крстити и земљу љубити... земљу вековима натапану крвљу њихових предака па и за слободу без ропота умирали, а коју ево сада напуштају, и на растанку узимају мале грумичке те слободне српске земље, да је собом као амајлију понесу у далеку туђину, и да на њој тој светој груди и очи заклопе ако суђено буде...

Поједини велики људи или народи остају увек велики, како у срећи и задовољству, исто тако и у најтежим и најцрним данима својим или своје Отаџбине...

Ђаковица, Пећ, Рожај²⁰

Први пут овде у Ђаковицу упознавали смо се „мало боље“ и са својом црногорском браћом, који као дерикоже нису ни за длаку били бољи од осталих професионалних пљачкаша Турака и Арнаута. А није ни чудо, јер са врло малим и светлим изузетцима ово и нису потомци Јола Пилетића, Марка Миљанова, Лазара Сочице, Пека Павловића, Љубибратића и многих других црногорских витезова, који су својим бесмртним подвизима и јунаштвом са вековним тиранином прославили име

---

¹⁹ Северна Србија, 1/7.1.1926.

²⁰ Северна Србија, 3/28.2.1926.

нашег српског мача у Црној Гори, него је то онај коров који је на „Господаревом“ буњишту никао и изницао за све време његове дуге и „сретне владавине“ у Црној Гори, и који је већ толико набујао, да ће српски народ морати бомбом и куршумом чупати по овим класичним српским крајевима, који су некада само орлове рађали...

Ђаковица, Пећ, Рожај²¹

Мени као Војвођанину били су нарочито непријатни и одвратни поступци ових црногорских позадинара и забушаната у овако судбоносним тренуцима по српски народ, које смо ми и наша војвођанска штампа највише фаворизирали и кроз дуги низ година гледали у њима потомке оних витезова, које је бесмртни Његош у својим делима, а нарочито у „Горском Вијенцу“ онако дивно опевао.

Каква разлика између његових титана и ових зеленаша, који се као цинцари ценкају и погађају са једним болесним и изнуреним српским војником око парчета већ натрулог сира?!

Што су нас Турци и Арнаути пљачкали, то је било сасвим разумљиво, јер се ми са њима још од бирземана и Косова попреко и са закрвављеним очима гледамо, али поступак своје рођене браће болео нас је у толико више, што су они најчистија и најтипичнија српска раса, од које, ето шта уради „вражје сјеме гошподарево“ за последњих тридесет-четрдесет година, чијем смо несрпском, непатриотском и себичном раду и ми Војвођани бесвесно секундирали!...

...

Све се по себи разуме, да нико од нас није ни помишљао да упоређује ове зеленаше и бесвесне „гошподареве слугерање“ са осталом нашом ваљаном и храбром црногорском браћом, којих је, Богу хвала, још подоста у Црној Гори, чији вековима челичени и прекаљивани карактери још нису посрнули пред аустријском круном и гошподаревим перпером.

---

²¹ Северна Србија, 4/7.3.1926.

Vasa Eškićević's notes from the First World War

Summary: Vasa Eškićević was academic painter who learned painting in Vienna and in Russia. He was representative of style of academic realism. Aside of a painting, he was also a writer. He spent the First World War as a war painter of the Serbian army Supreme Command. Besides numeruos paintings, he left his wartime diary, as a valuable testimony about Serbian suffering in the First World War. This diary was never published as a monograph, but some parts of it were published in the press in Novi Sad during the interwar period. Here we present some of Vasa Eškićević's notes from the First World War.

Key words: Vasa Eškićević, the First World War, Serbia